Uvod

Giacomo Gorzanis (ok. 1530–po 1574) je bil slepi glasbenik, ki je z lutnjo prepotoval notranjeavstrijske dežele od Trsta preko Ljubljane do Gradca in še naprej, vse do cesarskega Dunaja. V doslej znanih primarnih virih se omenja med letoma 1557 in 1575.[1]

Pisna pričevanja o Gorzanisovem igranju so skopa, skladbe za lutnjo pa so ohranjene v štirih tiskanih in eni rokopisni knjigi tabulatur. Vsi tiski so izšli v Benetkah. Prvi trije z njegovo odobritvijo med letoma 1561 in 1564, revidirana druga knjiga leto pozneje. Četrta knjiga z letnico 1579 je posmrtni natis njegovih skladb, ki jih je po spominu zapisal sin Massimiliano. V rokopisni knjigi je letnica 1567.

Po vsebini in razporeditvi skladb so si vse knjige Gorzanisovih lutenjskih tabulatur precej podobne. Številčno in po obsegu prevladujejo plesi, dopolnjujejo jih intabulacije vilanel in imitacijske skladbe.

Uvodna posvetilna pisma tiskov razkrivajo Gorzanisove zveze s plemenitimi poznavalci in podporniki glasbe na Kranjskem in Goriškem. Pričajo o obstoju kulturnih krogov, kjer je tovrstni repertoar nastajal in katerim je bil namenjen, govorijo pa tudi o kulturnih in glasbenih praksah plemičev, bogatih trgovcev in izobražencev, iz vrst katerih so izhajali ljubiteljski glasbeniki in poznavalci.

Tretjo knjigo lutenjskih tabulatur z naslovom *Il terzo libro de intabolatura di liuto* z letnico 1564 je Gorzanis posvetil Vidu Dornbergu (1529–1591), upravitelju goriškega glavarstva, vplivnemu svetovalcu in odposlancu avstrijskega dvora in kasneje dolgoletnemu cesarskemu diplomatu v Benetkah in nazadnje v Rimu. Knjigo so stavili in natisnili v delavnici beneškega tiskarja Antonia Gardana.

Vid Dornberg je pripadal staremu goriškemu plemstvu, ki je po izumrtju goriških grofov služilo novim deželnim knezom Habsburžanom.[2] Njegov oče Erazem je zaradi dolgotrajne bolezni preminil le dan po Vidovem rojstvu. Mati Beatrice, ki je izvirala iz stare kranjske plemiške družine Ložar, pa je kljub podedovanim dolgovom poskrbela za izobrazbo njunih treh sinov.

Že prileten Vid je pred odhodom v Rim leta 1589 v svoji hiši v Gorici sestavil nedokončano avtobiografijo v latinskem jeziku, v kateri razlaga, da ga je mati zaradi finančne stiske najprej vzgajala doma ter ga pred vpisom na univerzo v Padovi leta 1545 poslala v mestni šoli v Trento in Verono.[3] A ker se je bolj predajal lagodnemu življenju in zabavi kot juristočnim študijam, povrh vsega pa je slabo obvladal latinsko, ga je poklicala nazaj v Gorico. Leta 1547 je stopil

1. O Gorzanisovem življenju gl. uvod in tam navedeno literaturo v: Giacomo Gorzanis, *Il primo libro di napolitane che si cantano et sonano in leuto (1570), Il secondo libro delle napolitane a tre voci (1571)*, ur. Alenka Bagarič, Monumenta artis musicae Sloveniae 51 (Ljubljana, 2007), XIII–XVI. Gl. tudi: Alenka Bagarič, »'Villanelle alla napolitana' Giacoma Gorzanisa in njegova vloga v širitvi vilanele iz Italije na Kranjsko in v sosednje avstrijske dežele« (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2009), 26–61 in 205–218.

2. O zaslugah, službah in nazivih Erazma Dornberga, njegove žene Beatrice in njunih treh sinov poroča imeniten sodobni vir Francesco Sansovino, *Ritratto delle piu nobili et famose citta d'Italia* (Benetke, 1575), 50r–51r. Gl. tudi: Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre dess Hertzogtums Crain*, zv. 3 (Ljubljana, 1689), 74; Carlo Morelli, *Istoria della Conteia di Gorizia*, zv. 3 (Gorica, 1855), 296–297; Maja Žvanut, »O poreklu in rodu Beatrice Dornberg«, *Annales* 3 (1993): 339–342.

3. Življenje in delo Vida Dornberga je na podlagi podatkov iz rokopisne avtobiografije z naslovom *Breve narratione delle attioni principali da me passate nel corso della vita mia*, ki se nahaja v Vatikanski knjižnici (Ms. Barber. Lat. N. 4873) in obsežne ohranjene korespondence izčrpno opisal zgodovinar Silvano Cavazza. Silvano Cavazza, »'Cosi buono et savio cavalliere': Vito di Dornberg, patrizio goriziano del Cinquecento«, *Annali di storia isontina* 3 (1990): 7–36. Prim. tudi: Silvano Cavazza, »Dornberg, Vito«, v: *Dizionario biografico degli italiani,* zv. 41 (Rim, 1992), 496–500 in Helena Seražin, »Cesarski veleposlaniki iz vrst goriškega plemstva v vlogi posrednikov novih arhitekturnih modelov in umetnostnih smeri«, *Kronika* 60 (2012), 645–666.

2026 ZRC SAZU, Muzikološki inštitut, Ljubljana, Slovenija CC BY-NC-ND 4.0, https://doi.org/10.3986/9790709004690_02

v službo goriškega deželnega glavarja Francesca della Tore (nem. von Thurn), ki ga je postavil za svojega namestnika oziroma goriškega upravitelja. Službo je opravljal skoraj petnajst let, nato je zasedel mesto cesarskega veleposlanika v Benetkah in dve desetletji opravljal diplomatske posle za cesarja Maksimilijana II. ter njegova brata, avstrijsko-tirolskega nadvojvodo Ferdinanda II. in notranjeavstrijskega nadvojvodo Karla II. V tem času je v upravne urade pripeljal tudi svoja brata.

Trije bratje so vseskozi zvesto služili svojim vladarjem, ki so jim v zahvalo in priznanje podelili številne častne službe in naslove. Vida je že cesar Ferdinand I. leta 1551 imenoval za svojega svetnika, 28. septembra 1563 pa ga je v kraljevski rezidenci v Bratislavi povzdignil v zlatega viteza Svetega rimskega cesarstva. Kasneje ga je nadvojvoda Karel II. imenoval za dvornega svetnika, leta 1567 pa tudi za doživljenjskega glavarja Trsta, čeprav v mestu ni nikoli stalno bival. Trem bratom je nadvojvoda leta 1568 podelil službo višjih dednih komornikov goriške grofije, naslov baroni Dornberg Dorneški pa so bratje in njihovi potomci prejeli leta 1578 od cesarja Rudolfa II.

V avtobiografiji je Vid Dornberg v slogu tedaj splošno veljavnih vzorcev označil svoje ponašanje in vlogo v tedanji družbi. Napisal jo je za svoje nečake z namenom, da se ohrani spomin na njegov trud in da bi se izogibali brezdelju ter se lotili dejanj, ki bi njim in vsej družini prinašali časti in ugodnosti. S ponosom je zapisal, da so vsi trije bratje in vsi nečaki govorili italijansko, nemško in slovensko, kar jim je omogočalo opravljanje upravnih in vojaških služb v Pragi, na Dunaju in na hrvaški meji. Njihovo mater Beatrice Dornberg so ob smrti leta 1565 slavili z elegantnimi latinskimi in italijanskimi stihi poleg najpomembnejših furlanskih pesnikov tudi po celi Italiji znani Luca Contile, Bernardo Tasso in Torquato Tasso. Pesmi so sprva krožile v rokopisih, pozneje so izšle v knjigi *Il sepolcro de la illustrissima signora Beatrice Dorinbergo* (Brescia, 1568).

Neposredni povod za Gorzanisovo posvetilo bi lahko bilo Vidovo povišanje v plemiški hierarhiji, ki ga je skladatelj omenil v nagovoru, bolj verjetno pa je zgolj odsev utečenih praks, ki jih je ta razgledan in preudaren plemič gojil v svojem vsakdanjiku. S soprogo Rachelo iz bolonjske plemiške družine Malvasia, s katero se je po posredovanju žene goriškega glavarja poročil leta 1551, sta skladno z normami časa ter svojemu stanu in položaju primerno slovela kot krepostna in omikana plemiča. Beneški učenjak in književnik Francesco Sansovino (1521–1586), ki ga je Vid kot avstrijski diplomat v tem mestu gotovo tudi osebno poznal in z njim prijateljeval, je v knjigi o najplemenitejših in najslavnejših italijanskih mestih Gorico v času Dornberga opisal kot trdno in lepo mesto, z vrsto lepih hiš in primerno naseljeno, njene prebivalce pa kot bistroumne, plemenitih navad in sposobne vsakršnega vodenja. Med plemiškimi hišami je izpostavil Dornbergovo, ki že dolga leta slovi po literarnih dejavnostih in vdanosti cesarskemu dvoru.

Gorzanis v posvetilu knjige tabulatur hvali Vidovo izkušenost v »žlahtnih disciplinah in znanosti«, ki jo izpričujeta tudi posvetili dveh drugih beneških tiskov iz časa Vidove diplomatske službe v tem mestu in sta ju za izdajo pripravila dva pomembna glasbenika doževe kapele pri sv. Marku v Benetkah, pevec Giulio Bonagionta (1568) in *primo maestro* Ludovico Balbi (1570). Medtem ko Bonagionta v posvetilu slavi prirojeno plemenitost, krepost in vplivnost svojega delodajalca, pa se Massimiliano Gorzanis v postumnem natisu očetove četrte knjige lutenjskih tabulatur iz leta 1579 osredotoča na njeno podporo kulturnim dejavnostim. Baronico nagovarja kot svojo spoštovano pokroviteljico ter ljubiteljico in podpornico »virtuozov«, ki z veliko radodarnostjo sprejema »prijazne duše in velike ume«. Iz zaključnih vrstic Massimilianovega sicer standardnega posvetila lahko sklepamo tudi o njenem lastnem muziciranju.

O neposrednih stikih Giacoma Gorzanisa in Vida Dornberga nimamo podatkov, posredni dokaz o nadaljevanju znanstva Gorzanisa in Dornberga pa je več kot desetletje mlajše posvetilo Vidovi soprogi, v katerem skladateljev sin plemenito gospo naslavlja kot soprogo cesarskega diplomata in tržaškega glavarja. V njem pokojnega očeta označuje kot »vdanega služabnika njihovega gospostva«.

Leta 1567 je cesar Maksimilijan Vida Dornberga imenoval za poslanika v Benetkah, kjer je zastopal interese vseh treh habsburških vladarjev ter zbiral pomembne politične in vojaške informacije iz Italije, Mediterana ter zlasti iz turškega imperija. Njegove naloge so pogosto preraščale državniške okvire. Preko beneškega poslanika so Habsburžani, ki so bili po tradiciji navdušeni zbiratelji, nabavljali tudi dragocene in redke predmete ter stopali v stik z beneškimi mojstri.

Vid je z zanesljivim okusom presojal njihove umetnine in o tem obveščal svoje nadrejene. Med drugim je cesarja Maksimilijana II. obvestil o nakupu Tizianovih slik z mitološko vsebino in ob neki drugi priliki izrazil svoj dvom o sliki slavnega Paola Veroneseja. Za habsburške dvore je poleg umetniških slik in kipov nabavljal tudi muransko steklo, dragoceno blago, ure in druge predmete ter za delo na dvorih pridobival italijanske vrtnarje in glasbenike.

V knjigi je dvainštirideset v kazalu oštevilčenih skladb. Plesi so nanizani v plesnih trojicah pass'e mezzo – padoana – saltarello (5), dvojicah pass'e mezzo – padoana (2), pass'e mezzo – saltarello (1), bal boemo ali bal todesco – padoana (3). Enajst je samostojnih plesov pass'e mezzo (3), saltarello (7) in gagliarda (1). Vmes sta dve intabulaciji štiriglasne vilanele, knjigo zaokrožata še dva imitacijska recercarja.

Plesni nizi in samostojni plesi temeljijo na predobstoječih variacijskih vzorcih – akordskem sosledju ali pesemskem napevu –, ki jih opredeljujejo opisni naslovi prvega stavka plesnega niza ali posameznega plesa. Vzorci se v vsakem plesu večkrat zaporedoma ponovijo in tvorijo oblikovni tip variacij. Nekatere izmed njih najdemo v najrazličnejših obdelavah v številnih italijanskih, pa tudi francoskih in nemških tiskanih in rokopisnih virih lutenjskih tabulatur, tabulatur za inštrumente s tipkami ali glasbe za inštrumentalni ansambel.

S pomočjo Gorzanisove knjige se je ljubiteljski glasbenik lahko uril v spretnosti diminuiranja in okraševanja glasbenih vzorcev oziroma veščinah, ki so odlikovale glasbene mojstre.

Alenka Bagarič